

рольних органів і роздрібних торговельних підприємств, що нерідко приводить до утиску економічних інтересів останніх.

---

1. Говорушко Т.А. Проблемні аспекти впровадження контролінгу в Україні / Т.А. Говорушко, Д.О. Кроніковський // Економічний часопис-XXI. – 2011. – № 1–2. – С. 51–53.

2. Кириченко О.А. Роль держави у формуванні та реалізації інноваційної моделі розвитку економіки України / О.А. Кириченко, Ю.І. Вигівська // Економічний часопис-XXI. – 2011. – № 5–6. – С. 27–32.

3. Ковтун О.І. Державне регулювання економіки: навч. посібник / О.І. Ковтун. – Львів: «Новий Світ-2000», 2006. – 432 с.

4. Кримська Л.О. Перспективні напрями імплементації засад державної політики в сфері підприємництва та розвитку людського ресурсу / Л.О. Кримська, Н.М. Павлішина // Економіка та держава. – 2011. – № 7. – С. 31–34.

5. Мазаракі А. Ринок споживчих товарів в Україні: посткризові тенденції / А. Мазаракі, В. Лагутін // Економіка України. – 2011. – № 9. – С. 17–26.

УДК 351.746.1:620.9

А.В. Прокіп

ФОРМОУТВОРЮВАЛЬНІ РІВНІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Обґрунтовується гіпотеза впливу різних груп суб'єктів національної економіки на стан енергетичної безпеки. Визначаються формоутворювальні рівні національної енергетичної безпеки, а також індикатори рівня енергетичної безпеки для кожного формоутворювального рівня.

Ключові слова: енергетична безпека, регіон, місто, суб'єкт господарювання, індивідуум.

Обосновывается гипотеза влияния разных групп субъектов национальной экономики на состояние энергетической безопасности. Определяются формообразующие уровни национальной энергетической безопасности, а также индикаторы уровня энергетической безопасности для каждого формообразующего уровня.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, регион, город, субъект ведения хозяйства, индивидуум.

The idea of influence of different national economy group elements upon national energy security level is grounded. Shaping levels of national energy security and energy security indicators for each shaping level are defined.

Key words: energy security, region, city, enterprise, individual.

Постановка проблеми. Значна кількість індикаторів стану енергетичної безпеки (ЕнБ), які характеризують потенціал загроз національній енергетиці та економіці, та стосуються різних сфер людського існування формують усвідомлення того, що кінцевий стан ЕнБ формується під впливом якісних та кількісних характеристик суб'єктів національної економіки та енергетики зокрема у цих сферах. Значна кількість зв'язків, що формують національну економічну систему та визначають ефективність функціонування енергетичного сектора, створюють уявлення про складність та мультиетапність механізму формування кінцевого стану національної енергетичної безпеки. Відповідно, удосконалення системи гарантування національної ЕнБ вимагає визначення рівнів її формування та відповідних їм основних індикаторів та пріоритетів.

Стан дослідження. Переважна більшість наукових досліджень, у яких досліджується гарантування та оцінювання рівня ЕнБ, не акцентують на механізмах формування стану національної енергетичної безпеки та ролі окремих суб'єктів національної економіки у них. Дослідження енергетичної безпеки окремих елементів національної економіки, які впливають на кінцевий рівень національної ЕнБ, та взаємозв'язків між ними мають поодинокий та несистемний характер. Наприклад, у [1] зазначається, що вивчення енергетичної безпеки міст практично не здійснювалось з об'єктивних та суб'єктивних причин.

Виклад основних положень. У вітчизняній науковій літературі запропоновано достатню кількість індикаторів рівня енергетичної безпеки, проте усі вони призначені для оцінки енергетичної безпеки для держави загалом. Ці індикатори в переважній більшості не враховують того, що кінцевий рівень ЕнБ формується під впливом різних груп елементів національної економіки.

Наведемо приклади індикаторів рівня ЕнБ, що проілюструє висловлені вище тези. У [2] як критерії оцінки рівня енергетичної безпеки пропонують приймати рівень забезпеченості потреб країни в енергії в умовах звичайного, надзвичайного та воєнного стану; частку імпорту кожної країни-постачальника енергоресурсів у загальному обсязі потреб цих ресурсів; наявність стратегічних запасів енергоресурсів; енергоемність економіки; рівень використання існуючих потужностей ПЕК; надійність експлуатації об'єктів ПЕК. Д.К. Турченко пропонує оцінювати ефективність функціонування системи енергетичної безпеки країни через спроможність власного видобутку та генерації енергоресурсів для забезпечення функціонування національної економіки,

можливість ефективного контролювання витрат енергоресурсів, можливість забезпечення диверсифікації поставок енергоресурсів у країну, темпи зростання енергоефективності національної економіки, рівень розвитку наукоємних галузей і реструктуризації економіки [3]. Ґрунтовну систему індикаторів стану ЕнБ пропонує М.Г. Земляний, виділяючи кілька груп індикаторів, а саме: показники оцінки енергозабезпечення споживачів (включають організаційно-виробничі, техніко-технологічні та фінансово-економічні показники), енергетичної залежності (показники внутрішньої та зовнішньої залежності), екологічної прийнятності виробництва (включають показники, які свідчать про рівень екологічного збитку та інвестицій в природоохоронні заходи) та соціальної стабільності (енергозабезпечення та добробуту населення, умови праці працівників ПЕК) [4]. Деякі з показників, запропонованих в [5], можуть суттєво доповнити перелік згаданих вище індикаторів. До них, на нашу думку, належать: достатність виробництва електроенергії, рентабельність галузей ПЕК та рівень оплати споживачами за отриману енергію, якість та рівномірність постачання енергії (для оцінки рівня енергозабезпеченості); компенсація екологічних збитків, завданих енергетикою; інтенсивність антропогенного навантаження на довкілля від енергетики в певному регіоні (для оцінки екологічної прийнятності ЕнБ). А.І. Сухоруков звертає увагу на показник прийнятності рівня цін на енергію, для уникнення соціальних збурень [6], який, на нашу думку, є суттєвим доповненням системи індикаторів рівня енергетичної безпеки.

Як слушно зазначає В.В. Кузьменко, національна безпека взаємопов'язана з безпекою регіону, оскільки держава визначає напрямки та умови розвитку регіонів, а, свою чергою, регіони забезпечують підґрунтя для економічного розвитку держави [7], тим самим формуючи передумови для зміцнення національної безпеки. Водночас беззаперечним фактом є те, що енергетична безпека регіону визначається як безпосередніми чинниками, як-от: рівнем розвитку енергетичної інфраструктури, забезпеченістю власними енергетичними ресурсами, обсягами інвестування в енергетичну галузь, так і опосередкованими: структурою валового регіонального продукту, рівнем прибутковості підприємств, що працюють у регіоні, величиною доходів населення, ландшафтом, кліматом та флорою території.

Важливим аспектом оцінки рівня енергетичної безпеки країни, якому дослідники даного питання приділяють незначну увагу, є просторова диференціація чинників, які власне її і визначають. Оцінюючи

рівень ЕнБ, необхідно брати до уваги нерівномірність значень показників ЕнБ у різних регіонах країни. Для прикладу, усереднені значення індикаторів по країні загалом можуть свідчити про задовільний стан ЕнБ, але нерівномірність розміщення ресурсів по регіонах країни (а відтак і необхідність пошуку шляхів їх транспортування в інші), надмірний рівень забруднення в регіонах видобутку та переробки паливних енергоресурсів, територіальна диверсифікація енергомістких галузей промисловості та сфери послуг (цілком природним є тяжіння перших до місць видобутку та переробки енергоресурсів) збільшують загрозу виникнення регіональних криз у сферах, які формують національну енергетику. Відтак виникає необхідність коригування загальнонаціонального показника ЕнБ на рівень його диспропорцій за регіонами. І зважаючи на нелінійний характер залежностей між рівнем окремих складових ЕнБ та кінцевим його рівнем, перевищення порогового значення певного індикатора ЕнБ не може бути компенсоване аналогічним запасом міцності цього показника в іншому регіоні. Аналогічні диспропорції у показниках, які визначають рівень енергетичної безпеки, мають місце і в межах кожного регіону: населені пункти регіонів можуть характеризуватися різними потужностями з виробництва енергії; рівнем технологічної оснащеності енергетичного сектора, а відтак і енергоефективності; рівнями забруднення довкілля, зумовленого енергетикою та здійсненням природоохоронних заходів; умовами праці робітників паливно-енергетичного комплексу тощо.

Водночас, рівень енергетичної безпеки кожного поселення тісно взаємопов'язаний з технічними, економічними, екологічними та соціальними характеристиками енергозабезпеченості суб'єктів господарювання та індивідуумів. Так, рівень розвитку енергетичної інфраструктури поселення одиниці багато в чому визначає величину фізичної доступності та екологічної прийнятності отримуваної громадянами та підприємствами енергії. Своєю чергою, технічне забезпечення громадян та підприємств визначає ощадність використання енергоресурсів, тим самим впливаючи на рівень енергоефективності поселення загалом. Враховуючи вищевикладене, *аналізуючи загрози національній енергетиці та визначаючи рівень ЕнБ, необхідно говорити про формотворювальні рівні національної енергетичної безпеки.*

Розглядаючи складові енергетичної безпеки як благо (відсутність загрози за певних складових ЕнБ) або ж антиблаго (існування критичних загроз у конкретних складових ЕнБ), яке має певну цінність та забезпечує певний рівень корисності, слід брати до уваги і його

характер для суб'єкта, який його споживає, – приватне чи суспільне. Разом з тим цілком очевидним є те, що можна виокремити кілька рівнів споживачів корисності ЕнБ, при цьому на різних рівнях одна і та ж складова ЕнБ може розглядатися як приватне чи суспільне благо для різних користувачів, а відповідно виняткової важливості можуть набувати окремі пріоритети гарантування ЕнБ. Таким чином, проблему гарантування енергетичної безпеки необхідно розглядати на різних формоутворювальних рівнях, акцентуючи увагу на окремих індикаторах ЕнБ на кожному з рівнів. Виходячи з викладених вище міркувань, *можна виокремити кілька формоутворювальних рівнів ЕнБ: індивідуум, суб'єкт господарювання, поселення (місто), регіон, держава.*

Перебіг будь-яких економічних процесів є наслідком життя людини та суспільства загалом, а тому й оцінювання цих процесів має антропоцентричний характер. Визначальна роль людини у перебігу економічних та суспільних явищ власне і визначає те, що базовим формоутворювальним рівнем національної ЕнБ є енергетична безпека індивідууму. Забезпеченість людини енергією потрібної кількості та якості є можливо найважливішою формою безпеки людини, адже вона є основою всіх складових людського життя: виробництва їжі та товарів широкого вжитку, транспортування, освітлення, опалення та кондиціонування тощо [8]. Таким чином, на рівні індивідууму, найважливішими індикаторами ЕнБ є фізична достатність і надійність постачання у розрізі видів енергії; ціна енергії і тепла та рівня їх прийнятності; темпи зростання вартості енергії; енергетична складова у вартості товарів і послуг; рівень впливу забруднення природного довкілля, зумовленого функціонуванням енергетичних об'єктів, на людину. Важливим індикатором гарантування ЕнБ на рівні індивідууму є нерівномірність витрат населення на енергозабезпечення в розрізі міст, регіонів та країни загалом, що може оцінюватись за допомогою індексу Джині. Водночас, очевидним є те, що значна частина передумов гарантування ЕнБ на рівні індивідууму формуються на подальших формоутворювальних рівнях національної енергетичної безпеки.

Е.Ф. Шумахер зазначав, що у сучасному світі енергія не має різнозначних замінників, і хоча вона купується і продається як товар, енергія перестала бути просто одним із благ, а стала основою їх створення на рівні з повітрям, водою та ґрунтом; на ній базується усе життя сучасної людини [9]. Функціонування суб'єктів господарювання та створення ними благ є неможливим без надійного забезпечення енергією. Прийнятність цін на енергоносії значною мірою визначає собівар-

тість продукції, призначеної для кінцевих споживачів. Таким чином, на рівні підприємства особливої актуальності набуває здійснення заходів для підвищення економічної та екологічної ощадності використання енергоресурсів. Підвищення енергоефективності діяльності суб'єктів господарювання сприятиме зниженню рівня цін товарів народного вжитку та впливатиме на рівень енергомісткості економіки поселення, регіону та країни загалом. Своєю чергою, зниження обсягів використовуваних ресурсів та впровадження технологій зі зниження антропогенного забруднення покращуватиме умови життя населення регіону. Тож основними індикаторами рівня ЕнБ у межах суб'єктів господарювання виступатимуть рівень цін на енергоресурси для суб'єктів господарювання та рівень морального та фізичного зносу енергетичного обладнання, використовуваного підприємствами.

Посилена увага до міста та виділення його як окремого формоутворювального рівня ЕнБ зумовлюється концентрацією великої чисельності населення та промислових виробництв, а відтак і енергетичної інфраструктури, на відносно невеликій території. Не даремно в одному з енергетичних оглядів Міжнародної енергетичної агенції відзначено, що масштаби та характер енергоспоживання містами мають винятковий вплив на рівень енергетичної безпеки та забруднення парниковими газами [1, с. 179].

Очевидно, що одними з найважливіших компонентів будь-якого міста та його економіки є його мешканці та суб'єкти господарювання, які є окремими формоутворювальними рівнями національної ЕнБ. Проте надійність та якісна доступність забезпечення енергоресурсами приватних та корпоративних споживачів, а відтак рівень гарантування ЕнБ на цих формоутворювальних рівнях, значною мірою визначається енергетичною інфраструктурою поселення та регіону. Як енергетичну інфраструктуру міста слід розглядати потужності з переробки енергоносіїв та розподілу енергії, адже виробництва, пов'язані із видобутком енергоресурсів, зазвичай розміщені за межами міст. У тих випадках, коли потужності з видобутку чи виробництва енергоресурсів розміщені в межах міст, отримані енергоносії також призначаються для забезпечення потреб сусідніх територій, а відповідно, видобуток енергоресурсів доцільно розглядати в контексті енергозабезпечення регіону. Саме тому належний рівень ЕнБ на формоутворювальному рівні міста визначатиметься фізичною надійністю, екологічною безпечністю, економічною ефективністю функціонування його енергетичної інфраструктури та її відповідністю соціальним стандартам. Відтак, особлива

роль у гарантування ЕнБ на рівні міста належить підприємствам енергетичної галузі. На даному формоутворювальному рівні особливої ваги набувають наступні індикатори ЕнБ: рівень зношеності основних фондів енергетичної інфраструктури; рівень технологій; аварійність на об'єктах ПЕК; енергоефективність об'єктів перетворення та розподілу енергії; усереднений рівень енергомосткості поселення; рівень інвестування в природоохоронні заходи та їх ефективність; рівень травматизму та боргів по зарплаті працівників енергетичної інфраструктури; потенціал страйкового руху в енергетичній інфраструктурі.

Наступним формоутворювальним рівнем є регіон, у масштабі якого основними вимогами для досягнення задовільного стану ЕнБ є кількісна просторова забезпеченість (задоволення потреб) енергоресурсами потрібної якості та проведення відповідної цінової політики для забезпечення доступності енергоносіїв для кінцевих споживачів. Реалізація цілей просторової забезпеченості потребує ефективної системи транспортування енергоносіїв та передачі енергії для постачання власних енергоресурсів регіону або поставлених з інших регіонів країни (чи з-за кордону) населеним пунктам регіону та його основним економічним об'єктам. Варто зазначити, що розвиток видобутку енергоресурсів та виробництва енергоносіїв у межах регіону не лише сприятиме зміцненню енергетичної незалежності країни загалом, але й з паралельною оптимізацією системи транспортування енергоресурсів та передачі енергії, цілком імовірно, забезпечуватиме економію на транспортних витратах та знижуватиме втрати енергії під час її передачі.

Основними індикаторами гарантування ЕнБ на даному формоутворювальному рівні є достатність постачання регіону енергоресурсами; резерви потужностей з видобутку та перетворення енергоресурсів; рівень заборгованості підприємствам за видобуті та створені енергоресурси; рівень технологій, що використовуються при видобутку, переробці та транспортуванні енергоресурсів у регіоні; зношеність основних фондів та потенціал аварійності на об'єктах ПЕК; величина інвестування в енергетичну інфраструктуру регіону та природоохоронні заходи; рівень травматизму та боргів по зарплаті працівників енергетичної інфраструктури регіону та потенціал страйкового руху в енергетичній інфраструктурі; загальний рівень енергомосткості та енергоефективності; загальний рівень антропогенного забруднення, зумовлений об'єктами ПЕК. До того ж, у контексті забезпечення диференційованих у просторі потреб в енергії у межах регіону, актуальності набувають ряд нових індикаторів рівня ЕнБ, які не розглядалися фахі-

вцями в галузі енергетичної безпеки, а саме: *територіальні диспропорції індикаторів ЕнБ в межах регіону, а також просторову диференціацію невідповідності значень індикаторів ЕнБ на різних формуювальних рівнях їх граничним нормативним значенням.*

Останнім формуювальним рівнем національної ЕнБ є країна загалом. Тому основними індикаторами, на які слід зважати на цьому рівні є величина енергетичної незалежності країни та структура імпорту/експорту первинних енергоресурсів та продуктів їх переробки, а також обсяги інвестування у розвиток енергетичної інфраструктури регіонів (чинники, які визначають рівень кількісної та якісної забезпеченість регіонів енергоресурсами, тим самим впливаючи на гарантування ЕнБ на інших формуювальних рівнях), структура права власності об'єктів енергетичної інфраструктури (державна, приватна національного походження, власність резидентів інших країн). До того ж, оцінюючи рівень національної ЕнБ, слід урахувати територіальні диспропорції значень індикаторів гарантування ЕнБ на різних формуювальних рівнях. Таке порівняння можна здійснювати, використовуючи показники дисперсії та семіваріації розкиду значень відповідних індикаторів. Зростання територіальних диспропорцій значень індикаторів ЕнБ та їх відхилення від нормативних свідчатиме про зниження загального рівня енергетичної безпеки країни.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, стає зрозумілим, що забезпечення належного рівня національної ЕнБ вимагає здійснення заходів на кожному формуювальному рівні, а рівень національної ЕнБ повинен враховувати просторові диспропорції індикаторів усіх формуювальних рівнів.

1. World Energy Outlook. 2008 edition / International Energy Agency. – Paris: Stedi Media. – 2008. – 578 p.
2. Забезпечення енергетичної безпеки України: монографія / [І.М. Зареба, С.І. Пирожков, Д.К. Прейгер, В.М. Степанов]. – К.: НІПІМБ, 2003. – 264 с.
3. Турченко Д.К. Ресурсно-функціональний механізм розвитку системи енергетичної безпеки держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук / Д.К. Турченко. – Донецьк, 2009. – 32 с.
4. Земляний М.Г. До оцінки рівня енергетичної безпеки. Концептуальні підходи / М.Г. Земляний // Стратегічна панорама. – 2009. – № 2. – С. 56–63.
5. Енергетична безпека України: стратегія та механізми забезпечення / [Шевцов А.І., Земляний М.Г., Дорошкевич А.З., Бараннік В.О. та ін.]. – Дніпропетровськ: Пороги, 2002. – 264 с.

6. Сухоруков А.І. Система економічної безпеки держави / А.І. Сухоруков. – К.: ВД «Стилос», 2009. – 685 с.
7. Кузьменко В.В. Економічна безпека та сталий розвиток: регіональний аспект / В.В. Кузьменко. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2008. – 145 с.
8. Sovacool B.K. Competing Dimensions of Energy Security: An International Perspective / Benjamin K. Sovacool, Marilyn A. Brown // Environment and Resources. – 2010. – Vol. 35. – P. 77–108.
9. Schumacher E.F. Small Is Beautiful: Economics As If People Mattered. 25 Years Later... With Commentaries / E.F. Schumacher; [introduction by P. Hawken]. – Vancouver: Hartley and Marks Publishers, 2000. – 286 p.

УДК 314.7:351,863

О.Й. Хомин

КРИМІНАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

Розкривається сутність поняття кримінально-демографічна безпека держави. Аналізуються міжнародні, регіональні загрози кримінально-демографічній безпеці держави.

Ключові слова: кримінально-демографічна безпека, торгівля людьми, людина-товар, рабство.

Раскрывается сущность понятия криминально-демографическая безопасность государства. Анализируются международные, региональные угрозы криминально-демографической безопасности государства.

Ключевые слова: криминально-демографическая безопасность, торговля людьми, человек-товар, рабство.

Essence of concept criminally demographic state security is described. International, regional threats to criminally demographic state security are analysed.

Key words: criminally demographic security, human traffic, man-commodity, slavery.

Постановка проблеми. Демографічна безпека як система включає в себе відтворювальні та управлінські етапи. До відтворювальних етапів ми відносимо позитивне сальдо народжуваності, позитивне сальдо міграції та інші. До управлінських – функції регулювання та контролю.

Безпека як наслідок управлінської діяльності з усунення загроз має складну, множинну предметність: в одному з аспектів – це здат-